

ЦАРИГРАДСКИ ДРУМ ОД БЕОГРАДА ДО СОФИЈЕ* (1459—1683)

ИНТЕРЕСОВАЊЕ ЗА ЦАРИГРАДСКИ ДРУМ ОД XV ВЕКА ДО ДАНАС

Иако од најранијих времена има вредност важне балканске комуникације, Цариградски друм добија посебан значај у време када се турским освајањима на Балкану почела супротстављати крсташка идеја европских владара, војсковођа, државника и писаца. Већ у то доба, а то значи у првој половини XV века, турски походи према северу и крсташки походи према југу крећу се, делимично, и Моравском долином односно Цариградским друмом. И једна од чувених битака ове епохе одиграла се у једном од најпознатијих „ждрела“ овог друма, у теснацу Куновице (1444). На прелазу из XV у XVI век јавиће се писац који ће оцртати кретање Цариградског друма с циљем да покаже најбољи правац кретања војсци која би пошла на Турке. Реч је о делу Дубровчанина Феликса Петанчића, *О путевима који воде у Турску*,** посвећеном угарском краљу Владиславу II. Овде Петанчић скреће пажњу, пре свега, на два пута који од Београда воде до Једрена и одатле до Цариграда или Галипоља. „Горњи“ пут води преко Ниша, Пирота, и Софије до Пловдива, а одатле, преко Једрена, у Цариград или Галипоље. „Доњи“ пут иде преко Косова поља и Скопља до пловдивске равнице, где се састаје с „горњим“ путем. Оцртавајући правац кретања Цариградског друма, Петанчић не износи само блиско историјско искуство и географске чињенице којима располаже, већ све то покушава да доведе у склад са вестима старих, првенствено античких писаца и картографа. Тако он постаје један од првих у низу европских путописаца који су о Цариградском друму писали не само на основу

* Овај рад представља моју докторску дисертацију која је, под нешто измењеним насловом (*Цариградски друм од Београда до Софије, 1459—1600*), одбрањена 25. јуна 1967. године на Филозофском факултету у Београду. Пријатна ми је обавеза да члановима комисије: др Јорју Тадићу, др Рељи Новаковићу и др Радовану Самарџићу, редовним професорима Универзитета, изразим своју велику захвалност на драгоценој помоћи коју су ми при раду на изради тезе и, касније, приликом одбране пружили. Захваљујем најтоплије и свим члановима Историјског института у Београду, који су ме задужили веома корисним напоменама. Обавезали су ме, такође, великом љубавношћу, олакшавајући ми рад приликом сакупљања обимне архивске грађе, директор Оријенталног института у Сарајеву др Бранислав Ђурђевић и директор Архива Председништва владе у Цариграду Митхат Сертоглу. Најзад, желим да изразим велику благодарност Историјском музеју Србије и његовом управнику Едибу Хасанагићу, који ми је омогућио да се ова теза објави у целини и на најбољи начин.

** Библиографски подаци дати су у одељку *Извори и литература*.

виђеног на терену него и са примесом извесног научног интересовања. Због тога списи ових европских путника, од XVI до XVIII века, не представљају само изворну грађу, већ и зачетак научне, претежно хуманистичке литературе о најважнијој комуникацији европске Турске.

Готово сви европски путописци уносили су у своје записе, у првом реду, оно што су видели или доживели на путу, друкчије речено интересовали су се за изглед земље и насеља, за господаре и рају, за снагу и преимућство првих и за тренутни положај других. Поменимо само Курипешића, Рамбертија, Пигафету и Герлаха. Цариградски друм, којим је стално текла река живота Турске и на коме су они стално сретали разне облике и појаве тог живота, остао је, због тога, у њиховим путним дневницима, најимпулсивнија артерија тог огромног организма. Будући да су обавештења која су они прикупљали требало да послуже, у највећем броју случајева, за ратне и политичке сврхе, остављали су, често, веома детаљне путописе. Поред исцрпног описа пута, ту се налазе подаци о насељима, њиховој величини и степену утврђености, у њима се, затим, помињу реке, потоци, мостови, скеле, говори се о шумама и мочварама. Не ретко, да би све ово објаснили, упоређује се стање затечено на терену с оним што је забележено код старих писаца и на старим картама. Открива се, значи, поред савременог, и један ишчезли свет. Захваљујући оваквом труду европских путника, Цариградски друм је, временом, оцртаван све прецизније.

Међутим, уз све ово, током XVI века јавило се једно ново интересовање за Цариградски друм и за турске комуникације уопште. Мирећи се, колико су то могли, с постојањем једног неверничког царства на тлу Европе, свесни да је оно прекрило земље старих култура, нимало равнодушни према суморном положају потчињених хришћана, неки писци су, пре свега представник куће Фугера Х. Дерншвам, у балканским земљама под Турцима почели уочавати и значајно привредно подручје које треба повезати са западном Европом. Због тога је, на пример, Дерншвам на Цариградском друму, уз све бележење античких записа, редовно помињао кола која су пролазила натоварена сољу, вином или оловом, а пејзаже је посматрао оцењујући родност земље и степен њене обрађености. У његовом путопису Цариградски друм има једну нову функцију, функцију основне жиле у мрежи комуникација које би могле повезати балканско тржиште са западном Европом.

Посебно место међу списима XVI и XVII века у којима се говори о Цариградском друму заузимају описи турских писаца; они се могу поделити у три групе.

Прву групу сачињавају дневници војних похода турске војске против Угарске и Аустрије. У њима су, углавном, бележени сви коначи и саобраћајни објекти, а описиван је, не ретко, и изглед самог друма.

Другу групу сачињавају турски географи — међу њима најистакнутије место заузима Хаџи Калфа — који су, сем личних сазнања, за своје списе користили и званичне документе.

Трећу групу представља, ако се изузму писци поменутих дневника, у ствари, само један аутор, знаменити путописац XVII века Евлија Челебија. Он је, на основу својих путовања, 1660. и 1661. године, Цариградски друм описао два пута. Овај радознали светски путник оставио је најисцрпнији опис балканских земаља, и у том оквиру Цариградског друма, у времену турске владавине у југоисточној Европи. Треба, међутим, увек имати на уму да је он описивао виђено у складу са својим песничким доживљењем света. Занимљиво је да Евлија Челебија није имао своје следбенике и да његови подаци, све до Хамера, нису коришћени.

Од тренутка кад је Аустрија, после турског слома под Бечом, 1683. године, закорачила на Балканско полуострво, почиње једно ново интересовање за Србију и Цариградски друм. За потребе аустријског ратног већа, и групе и појединци деценијама раде на топографском снимању и подробним описима главних комуникација на Балкану и оних земаља које су оне повезивале. Овај велики посао, који се сасвим приближио модерном проучавању једног терена и који је претходио појави најдетаљнијих аустријских секција балканских земаља у XIX веку, добио је своју основу у обимном делу обавештајца, дипломате и ерудите Луиђија Марсиљија. Сав овај материјал, који је нагомилаван у Бечу, представљао је, у ствари, основу модерног географског познавања Србије и Цариградског друма.

И поред свег ранијег интересовања за Цариградски друм, XIX век, међутим, није донео дубљи преокрет у проучавању његовог изгледа, места која су га обележавала и његове историје. Путописци су, истина, били разноврснији, детаљнији, и њихова професионална одређеност била је јасније изражена. Поред писаца претежно књижевних наклоности, као што су, на пример, били наш Јоаким Вујић и француски песник Ламартин, Србију су посећивали и пролазили њеним главним друмом војни стручњаци, географи, геолози, археолози и историчари.

Нови одељак у проучавању Цариградског друма означава студија Константина Јиречка *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*. Тек од појаве овог дела Цариградски друм постаје предмет историјске науке у правом смислу те речи. Све до тада он је био предмет проучавања путописаца и географа, што значи да је описиван првенствено на основу онога што су појединци на њему видели. Коришћење раније објављене литературе било је са циљем да се упозна пут пре путовања или да се допуне сопствена запажања. Јиречек је, међутим, узео Цариградски друм као историјски објект, који је могао проучити и описати а да њиме не путује. Према томе, једина основа његовог излагања постају извори. На тај начин Јиречек је дао нов правац у проучавању једног занимљивог феномена наше историје. То му је пошло за руком поготову због тога што је Цариградски друм испитао у свим епохама: у римском, средњовековном и турском периоду историје наших народа. Одличан зналац извора, веома поуздан у њиховој критици, крајње сажет у излагању својих резултата, Јиречек је овим својим делом показао да је Цариградски друм, као историјска појава, вредан пажње и да се за њега може узети низ појава нашег историјског живота.

Крајем прошлог и почетком овог века, Ј. Ердељановић и Р. Николић, К. Костић и П. Р. Косовић и М. Миладиновић обрадили су Цариградски друм у склопу осталих путева, с тим што су се, за разлику од Јиречека, користили и изворима у међувремену објављеним. Изузетно, К. Костић се одвојио од Јиречека обилажењем терена. Ипак, сви ови научни напори нису били довољни да дају резултат који би задовољио савремене методе и научну радозналост. Траса пута повучена је без потребних појединости, а насеља поред пута, и то само она знатнија, добила су сасвим кратке историје.